

VÝVOJ LEXIKÁLNÍHO ČLENĚNÍ ESTETICKÉ SFÉRY OD LATINY AŽ PO SOUČASNOU FRANCOUZŠTINU

RÉSUMÉ

Slovní zásobu lze rozčlenit na pojmová pole, která se však k sobě nepojí bez mezer a přesahů, nýbrž naopak se do jisté míry překrývají, protože mnohé lexikální jednotky patří vlivem své polysemie současně do dvou i více polí.

Průzkum pojmových polí je pro poznání struktury lexika důležitý a výhodný proto, že to jsou celky hierarchicky organizované. V rozsáhlejších pojmových polích jsou kolem centra seskupeny dílčí významově specializované lexikální oblasti, z nichž některé se dále člení na „podoblasti“ na základě určitého specifikujícího nociónálního rysu společného jen určité skupině členů dané oblasti. Na základě toho, že v sémantickém obsahu všech členů takovéto podoblasti figuruje vedle centrálního pojmu organizujícího pole jako celek ještě sém konstituující oblast a zmíněný sém specifikující, je ve většině kontextů možná záměna mezi členy takové podoblasti, např. mezi *éclatant*, *flambant*, *brillant* a *éblouissant*.

Mezi jednotlivými členy i celými oblastmi pole existují četné a často komplikované vztahy, ovlivněné mimo jiné charakterem pojmu, který je jednotícím a organizujícím elementem daného pole.

Lexikální struktura estetické sféry je ve francouzštině (a jistě i v jiných jazycích) velmi nestabilní. Působí na ni totiž mimo jiné i vlivy sociokulturní a psychické, např. emoce mluvčího a z ní vyplývající sklon k expresivnosti a přehánění, eventuálně k ironizování a odsudivému hodnocení. Jiná příčina nestability estetického výraziva tkví v tom, že na jeho rozvoj působí v mimořádně velké míře spisovatelé, zvláště básníci, a to především svou snahou o novost a působivost vyjádření.

Estetická sféra se týká především vjemů a představ zrakových, v menší míře i sluchových. Její lexikální struktura je mnohem bohatší v oblasti kladného hodnocení než ve sféře hodnocení záporného. Pojmové pole krásy obsahující všechny výrazy kladně hodnotící je tím rozsáhlejší a strukturálně diferencovanější, čím je vyšší současná kultura. V latině jsme našli v centru pojmového pole krásy 44 členů, ve francouzštině 12. století jen devět, v celém poli v latině 183 lexémů, ve francouzštině 12. století jen 101. Hlavním důvodem ochuzení byl kulturní úpadek způsobený zánikem římského imperia a nájezdy germánských kmenů na území Galie. S rozvojem vzdělanosti se rozsah pole v následujících staletích zvětšuje a vrcholu dosahuje v posledních dvou (viz tabulky na stranách 247 a 248). V jazyce totiž musí být soulad mezi potřebami a prostředky komunikace. Zvyšování kulturní úrovně s sebou přináší potřebu rozlišení různých typů a stupňů krásy. Prostředky k jejich rozlišení vyjádření se hledají především v blízkých pojmových oblastech (v menší míře pomáhá přejímání slov z latiny i jiných jazyků a odvozování).

Kromě výše kulturní úrovně a rozvoje literatury působí ovšem i jiné vlivy, např. obdiv k antice v období renesance vede k přejímání četných slov z latiny a řečtiny a tedy k obohacení, kdežto purismus v 17. století a racionalismus v 18. století působí ochuzení estetického výraziva (purismus vylučováním určitých slov, racionalismus zesíleným zájmem o jiné věci než krásno).

V této práci sledujeme století za stoletím lexikální strukturu francouzských lexémů obsahujících představu krásy, její postupné modifikace kvalitativní i kvantitativní, vlivy mimolingvistických faktorů, vnitřní i vnější migraci slov, vzájemné vztahy mezi dílčími úseky pole krásy i mezi jejich jednotlivými členy, a to především na základě analýzy jejich sémantického obsahu. Jde mimo jiné o přibližnou synonymii nebo naopak antonymii, eventuálně inkompatibilitu určitých sémů (distinktivních rysů), o protiklady privativní a gradační atd. Z uvedených vztahů vyplývá někdy i působení některých členů pole (zvláště nových) na jiné, např. latinské *bellus* vytlačilo v Galii z užívání *pulcher* a další centrální členy, ale samo (ve foneticky změněné

formě *bel/beau*) ztrácí ve francouzštině od 17. století své „monopolní“ postavení centrálního členu a musí se o tuto pozici dělit s adjektivem *joli*, které do sféry krásy proniklo ze sféry veselosti. Také jeho odvozeniny se dostaly do centra, jiná slova ze sousedních pojmových oblastí se centru pojmového pole krásy jen v různé míře přiblížila a ještě jiná zůstala na jeho periférii. Naopak zase některé členy pole krásy přešly do jiných polí, mimo jiné i *bellement*, které bylo původně součástí jeho centra. Některá ze slov, která pronikla do pole krásy, si však zachovala současně i svou pozici v „matefském“ poli, např. *charme* v poli nadpřirozena.

Na průzkumu deseti postupných historických etap pojmového pole krásy ukazujeme, že nepřetržitě existují stálé změny, modifikace a restrukturační a že ve většině období se studované pole více obohacuje než ochuzuje. V průběhu devíti staletí do něho přistoučila (alespoň některým ze svých významů) slova z 26 jiných polí.

V sémantickém obsahu členů pole mohou být vedle rysů nocionálních ještě jiné, na jejichž základě je možno klást členy pole do protikladů. Některá slova totiž obsahují sém přirozenosti, jiná umělosti a podobně jsou protikladné rysy aktivity a pasivity, konkrétnosti a abstraktnosti, životnosti a neživotnosti, vysokého a nízkého stupně (krásy).

Studujeme také vliv kontextu a situace na vznik, popřípadě zánik virtuálních sémů, tedy i neutralizaci protikladů. Všimáme si rovněž vlivu sémantické konvergence a divergence na restrukturační studovaného pole. Konvergence způsobila jeho heterogenost a vlivem divergence došlo k rozchodu členů etymologických rodin do různých oblastí pole.

Poučné je sledování změn počtu dílčích sfér (krása mimořádná, průměrná, příjemná a vábná, jemná a něžná, elegantní, umělá vytvářená např. zdobením) a jejich členění.

V této práci si dále všimáme komutability členů pole, jejich syntaktické kombinability, šíře jejich užitelnosti, vlivu častých syntagmatických spojení na modifikaci významu určitých slov a tím i na možnost jejich přechodu do jiných polí.

Věnujeme pozornost také frekvenci a upozorňujeme, kde je toho třeba, na speciální charakter slova: diastratický, sociostylistický, archaický nebo neologický, popřípadě módní apod.

Z provedeného výzkumu vyplývá také, že volba výrazu vyjadřujícího krásu je do jisté míry závislá na tom, koho nebo co mluví kvalifikuje jako krásné, jaká je jeho inteligence, vzdělání, osobní vkus, eventuálně okamžité duševní rozpoložení, ke komu se obrací a v jaké situaci a jakého účinku chce u něho dosáhnout.

Veškeré zmíněné vztahy, vlivy, okolnosti a jimi způsobené změny významu lexikálních jednotek (a tím i jejich pozice a funkce v daném poli), jakož i historický vývoj lexikálních struktur lze nejlépe studovat v rámci pojmových polí, protože to jsou celky jasně organizované a svým rozsahem nejvhodnější pro průzkum synchronické struktury i diachronické strukturační lexika.